

בירורים לתולדות 'הפקידים והאמרכלים של אמסטרדם' בשנים הראשונות לקיומם

Author(s): י"ש הירש

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 1 (תשמ"ה), חוברת 1, pp. 83-88

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70040306>

Accessed: 26/11/2011 15:15

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

בירורים לתולדות 'הפקידים והאמרכלים של אמסטרדם' בשנים הראשונות לקיומם*

מאת יעקב שלום הירש

בהקדמתו של י' ברטל 'הפקידים והאמרכלים ואיגרותיהם' – קווים לחקר האירגון והמקורות¹, סקר המחבר את אופיו, מעמדו ומגמתו של אירגון זה, והעמידו, זו הפעם הראשונה בחקר הנושא, במסגרתו ההיסטורית-החברתית בתוך התמורות שחלו במערב-אירופה בעקבות האמאנסיפאציה. אולם המחבר לא דן בדרך הקמתו של אירגון הפקידים והאמרכלים [להלן: 'הפקוא"מ'] ונסיבותיה. בשורות הבאות אנסה לברר כמה פרטים בנידון המבחינים היבטים מסוימים של המאורעות.

המידע על הקמתו של האירגון אצל החוקרים שדנו בו² מיוסד על תיאורו של א"מ לונץ³. תיאור זה הולם באופן כללי את העובדות כפי שהן ידועות כעת. לונץ כתב כדלהלן:

הגבאות הראשית של החלוקה דכל ארה"ק נוסדה באמשטרדם עוד בחדש כסלו של שנת תק"ע... וגבאיה הוכתרו בתאר הכבוד 'פקידים ואמרכלים'. ...ונזר הגבאות נשלח לידם ע"י השדריים ר' יעקב דוד יקותיאל הכהן ראפפאפורט, ור' רפאל יעקב מטלון מירושלם... ובחדש כסלו תקע"ג כאשר היה באמשטרדם השד"ר הר"ר יצחק בן רבי ס"ט, חתם גם הוא עליו.

ברם מתעודות אחרות יוצא שמהלך העניינים היה שונה במקצת. באיגרת לר' שלמה זלמן שפירא כותב ר' צבי להרן:

ברם זכור לטוב הצדיק מוהר"ר רפאל משה מיוחס וצלה"ה כפ"י עצתו להני שדר"מ דהווי בק"ק אמשטרדם יע"א בשנת תק"ע לפ"ק, ביודעו וראותו השתדלותנו לטובת א"י ת"ו עלתה בהסכמה לפנייהם למנות אותנו לפקידים ומשגיחים...⁴.

- * אני מודה למורי פרופ' ע' שוחט וד"ר י' ברנאי על הערותיהם המועילות.
- 1 אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, תקפ"ט (כרך ג), ההדיר והוסיף הערות בנימין ריבלין, ירושלים תשל"ט, עמ' יא – יח.
 - 2 ראה באחרונה: מ' אליאב, ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט – 1777–1917, ירושלים 1978, עמ' 188 ואילך; הנ"ל, 'יהודי הולנד והיישוב בא"י במאה הי"ט', בתוך: י' מכמן (עורך), מחקרים על תולדות יהדות הולנד, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 140–141.
 - 3 'החלוקה', ירושלים (בעריכת א"מ לונץ), ט (תרע"א), עמ' 51–52; ובשינויים קלים במאמרו 'קורות היהודים בירושלים במאה האחרונה', ירושלים, יג (תרע"ט), עמ' 217; פורסם שנית ביד ג' קרסל, נתיבות ציון וירושלים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 164.
 - 4 אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, תקפ"ו – תקפ"ז, בעריכת יוסף יואל ובנימין ריבלין, ירושלים תשכ"ה, עמ' 202. ועל השד"ר רפאל משה מיוחס ראה עמ' 153–154.

תיאור נרחב של הקמת האירגון נמצא במילון יהודי-הולנדי בערך 'פקידים' ואמרכלים' מאת יונה וורזאנגר (1821–1897) ויוסף פולאק⁵. אחרי סקירה על פעולות הפקוא"מ בזמנם, מתארים המחברים את הקמתו כדלקמן:

הוועד יונק את סמכותו מהוראה של האיזראליטים [= יהודי ארץ-ישראל] עצמם. כשעברו בחודש כסלו של שנת תק"ע–1809 יעקב בן⁶ יקותיאל הכהן רפפורט ורפאל יעקב מטלון את אירופה כנציגי הקהילות האיזראליטיות [= היהודיות] בירושלים כדי לאסוף כספים עבור אחיהם בני ארצם העניים, מצאו שקבלת הפנים שזכו בה באמסטרדם פה תאמה לכוונת שליחותם, עד כי מסרו בתעודה חתומה על ידם את סמכותם לקבלת כספים בכל מערב-אירופה ורומניה — כלומר איטליה — בהרשאה מלאה של מנהיגיהם הרוחניים והמינהליים⁷ — ואת ייצוגם מבחינה משפטית לאדונים יצחק בן נתן גוטאינדה (ברייטבארט), אברהם בן אהרן פרינס והירשל בן משה לעהרן שעזרו להם בחריצות יתרה. בכסלו תקע"ג בא יצחק בן רבי עם ייפוי-כוח אותנטי מאת מנהיגי הקהילות האיזראליטיות [= היהודיות] בירושלים לשם אישור המינוי הזה, וגם מעניין זה נוסחה תעודה וגם נחתמה. בניסן תקע"ט–1819⁸ אישרה ההנהגה המרכזית של האיזראליטים [= היהודים] בממלכה העות'מאנית⁹ שבקונסטנטינופול את המינוי ברצון, על-פי בקשת הפקידים והאמרכלים או פקידים ומשגיחים כמו שפנו גם כן, באגרת מאת...⁹, והם הוסיפו לסמכותם על ירושלים גם את הסמכות על חברון, ונתנו לאדונים של אמסטרדם את ייפוי הכוח להכריע כערכאה עליונה בכל חילוקי דעות אפשריים. שלוש התעודות נוסחו בעברית טכנית, יפה מאוד ופה ושם מליצית. הרכב הוועד נשאר שלם על-ידי קאופטאציה. דרך זו של המשכיות הוכרה בידי השלטונות של הקהילות השונות בירושלים, צפת, חברון וטבריה כתעודות שונות מטעם תשעה כוללים בערים אלה¹⁰.

מתעודות אלה עולה: (1) באמסטרדם הוחלט לכונן מרכז לאיסוף כספים למען ארץ-ישראל, ולא בירושלים; (2) ר' יצחק בן רבי הביא בשנת תקע"ג את אישורם של חכמי ירושלים למעשה השליחים משנת תק"ע, וזו גם משמעותה של הפסקה במאמרו הנ"ל של

5 J.L. Voorzanger and J. Polak, *Het Joodsch in Nederland*, Amsterdam 1915, pp. 235–236

6 התוספת 'בן' כנראה טעות היא בפענוח הטכסט של התעודה בידי המחברים.

7 מסתבר שהכוונה היא ל'שטר כוח הרשאה' שהיה בדרך כלל בידי השליחים, והוא נתן להם את הרשות למסור מסמכותם לקבלת כספים ועוד, למורשים אחרים. ראה: א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 10.

8 אצל לונץ (לעיל, הערה 3), התאריך הוא ניסן תקע"ד וזה מסתבר יותר.

9 באים השמות של פקיד קושטא כמו שהביאם לונץ.

10 ראה את המקור ההולנדי בנספח א.

לונץ: 'חתם גם הוא עלי' (3) שם האירגון היה בעת הקמתו, ויותר מעשר שנים אחרי-כן 'פקידים ומשגיחים'¹¹. מתי העניקו חכמי ירושלים לאנשי האירגון את התואר 'אמרכלים' אין אנו יודעים לפי שעה. ר' צבי הירשל להרן קיבל תואר זה מהכולל האשכנזי בצפת בשנת תקפ"א וחברי הוועד האחרים קיבלוהו עבור חברון, צפת וטבריה מכוללי האשכנזים באיגרת מערב ראש חודש תמוז תקפ"ה¹². וכך נעשה השם 'פקידים ואמרכלים' — והוא קיצור של 'פקידי משגיחי גזברי ואמרכלי ערי הקודש' — השם המקובל באיגרות שיצאו מטעם לפחות משנת תקפ"ו¹³.

פה המקום להעיר, שלפי התיאור של וורזאנגר ופולאק, פנו אנשי אמסטרדם לפקידי קושטא לשם קבלת אישור למינוים. על פנייה כזו מצד חכמי ירושלים אין אנו שומעים. גם בתעודה מצפת הנזכרת למעלה, מציינים חברי הוועד שמינוים לפקידים ומשגיחים על הקהילה הספרדית בצפת מיום ז' באייר תקע"ה אושר בידי פקידי קושטא¹⁴. מתעורר הרושם שבתקופה זו, טיפחו הפקידים באמסטרדם את קשריהם עם פקידי קושטא יותר מאשר חכמי ירושלים וצפת.

מהתעודות שנזכרו עד כה יוצא גם, שדעתו של א' יערי כאילו אירגון הפקוא"מ לא היה קיים רשמית, ושמו האמיתי היה 'חברת תרומת הקדש', שנוסדה בשנת תקפ"ד, מופרכת מיסודה¹⁵. לפני יערי היו המסמכים שפירסמו ב' דינור¹⁶ ו' ריבקינד¹⁷ המעידים כי סברה זו אינה אפשרית: 'חברת תרומת הקדש' היתה אחת הזרועות של האירגון לאיסוף כספי ארץ-ישראל. המקורות הכספיים האחרים, הישנים, נשארו חשובים גם אחרי תקפ"ד¹⁸. הדברים ידועים, ואני מזכיר אותם פה, מפני שדעתו של יערי הועתקה באנציקלופדיה יודאיקה¹⁹ ועלולה להתקבל כדעה מוסמכת בחוגים רחבים.

ראינו איפוא, שסמכותם של הפקוא"מ מקורה בארץ-ישראל באישור של פקידי קושטא. ואומנם, בהולנד לא היה לאירגון מעמד רשמי לא מטעם אירגון הקהילות בארץ זו ולא

11 כפנס של השליח ר' חיים ברוך מייסטרו חתמו חברי הוועד בשנת תקע"ה, בתוספת חותמת שעווה בשם: 'פקידי ומשגיחי ערי הקדש תוב"ב דק"ק אשכנזים באמסטרדם', ראה: ד' וינריב, 'שד"ר מחברון בשנות תקע"ב — תקע"ו בגרמניה והולנד', קרית-ספר, יב (תרצ"ז — תרצ"ח), עמ' 394. כמו כן בתעודה משנת תקפ"ג, שפירסם א"מ הברמן, 'פשרה בין שני שלוחי צפת באמסטרדם', ספונות, ז (תשכ"ג), עמ' רסה.

12 להרן — ראה: א"מ הברמן, שם; החברים האחרים — ראה לעיל, הערה 4, עמ' 46, וראה גם עמ' 31 למטה.

13 ראה לעיל, הערה 4, עמ' 2 ובאיגרות הרבה בכרך הזה.

14 הברמן (לעיל, הערה 11), עמ' רנט.

15 יערי (לעיל, הערה 7), ולפני זה במאמרו 'אגרות שלוחי ירושלים', ירושלים, ב (תש"ט), עמ' קמו.

16 ב' דינבורג, 'מארכיונו של החכם-באשי ר' חיים אברהם גאגין', מאסף ציון, א (תרפ"ח), עמ' 96 ועוד.

17 'דפים בודדים', ירושלים — לזכר א"מ לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' קסג, קע, קעו.

18 את מקורות הכספים מונה 'י ברטל (לעיל, הערה 1), עמ' טו. הוא מפריד בטעות בין נדרים בשלושת

הרגלים לבין 'מתנת יד' (בטעות נדפס מתנות יד), שהיא תרומה מיוחדת לימים האחרונים של חגים

אלה. ראה א' יערי, 'תפלות "מי שברך" השתלשלותן מנהגיהן ונוסחאותיהן', קרית-ספר, לג (תשי"ח),

עמ' 123 — 124, 243 — 244.

מטעם קהילת אמסטרדם; גם מעמד על-פי המשפט ההולנדי לא היה לו במאה הי"ט. רק ב-16 בספטמבר 1908 הוקם האירגון לפי החוק ההולנדי, בתעודה חתומה לפני נוטריון על-ידי עדים²⁰. בדברי ההקדמה, אחרי איזכור ייסוד הפקוא"מ 'לפני כמאה שנה', אנו קוראים כדלקמן:

כיוון שאף פעם לא נקבעו סידורו ודרכי פעולתו של הועד ושלא היו קיימות אי פעם תקנות של הארגון; וכיוון שנראה להם רצוי לקבוע את תקנות הארגון הנ"ל, כדי להבטיח עד כמה שאפשר ניהול קפדני וטוב בהתאם לכוונות המייסדים ולנוהלים של חברי הועד שבאו אחריהם²¹.

אומנם 'אבסולוטיזם בזעיר אנפין' כדברי ברטל²².

מובן מאליו הוא שהאירגון היה ידוע לשלטונות הולנד מזמן היווסדו, אם גם לא הוכר רשמית. הוכחה לדבר נמצאת בכתב-יד בשם 'תולדות אברהם', המתאר פרטים רבים מחייו של אחד המייסדים – ר' אברהם פרינץ²³. בין השאר רשום בו: 'ח' כסלו תק"ע שטר הרשאה לפקידים ואמרכלים הובא מארץ-ישראל על ידי המשולחים יעקב דוד רפפורט ורפאל יעקב מאוטקין [צ"ל מטלון]. אושר על ידי ר' יעקב משה' (עמ' 46)²⁴. ופעם נוספת: 'כתב מנוי לפקידים ואמרכלים הובא על ידי שני משולחים... תורגם בהולנדית על ידי תורגמן והובא לפני המלך וילם²⁵ להסכמתו להעביר כספים לארץ-ישראל. מתקבלת תשובה מכובדת ויפוי כוח לשלוח כספים' (עמ' 82).

פתחנו את בירורינו בתיאור הקמתו והתפתחותו של האירגון כתוצאה משינויים בעולם היהודי בתקופת האמאנסיפאציה. בסעיף זה אנו מוסיפים אי אלה פרטים על הנסיבות של ייסודו בשנה זו ובעיר אמסטרדם דווקא.

20 העתק תעודה זו נמסר לי בידי החבר היחיד של הוועד שנתר בחיים אחרי השואה, מר שמואל איזמן ז"ל.

21 ראה את המקור ההולנדי בנספח ב.

22 לעיל, הערה 1, עמ' טו.

23 כתב-יד זה נמצא בבעלותו של מר ש"ש מאיר באמסטרדם. הלה נתן לי רשות להשתמש בו לשם פרסום ותודתי נתונה לו בזה. כתב-היד מכיל שני ספרים: (1) זרע יצחק, דרשות וחידושים של הרב יצחק למגו, מורו המובהק של ר' אברהם פרינץ; (2) תולדות אברהם, המכיל ב-147 עמודי רישומים מחייו הציבוריים והפרטיים של האחרון, שחי משנת 1768 עד שנת 1851 אין בכתב-היד סדר כרונולוגי וישנן חזרות. מהזמן המועט שיכולתי לעיין בו (רק כשעתיים ומחצית. השעה) קיבלתי את הרושם שכתב-היד נכתב בסוף חייו (יום ההולדת ה-80 נזכר בו), או אחרי מותו, על סמך רישומים ישנים בזמנים שונים. הכתב הוא אחיד. העתקת הקטעים פה איננה בדוקה די צורכה בגין קוצר זמן בו הייתי נתון בעת ההעתקה, אבל בתוכנה היא נאמנה.

24 הרב של אמסטרדם ר' יעקב משה ליונשטם.

25 בשנת 1809 היה לואי בונפרט מלך הולנד. וילם הראשון נעשה מלך אחרי שחרור הולנד מהשלטון הצרפתי. טעות זו נובעת בוודאי מריחוק הזמן בין המאורע לבין רישומי.

ביום 12 באוקטובר 1808 נתקבל תקנון חדש לקהילת אמסטרדם האשכנזית מטעם הממשלה²⁶. תקנון זה צמצם את סמכותם של הפרנסים במידה ניכרת, ומדובר בו רק על היתר לפעילות בתוך הקהילה עצמה, ולא נותר איפוא מקום לעסקנותם בעניינים הקשורים בכספי ארץ-ישראל. את המעבר הזה מבטא ר' צבי להרן באיגרתו לר' שלמה זלמן שפירא: 'ומה שלא שלח שלחנו המעות דשליחותו ע"י ממש, הוא מטעם כי כן נהגו פקידי א"י דק"ק אמסטרדם מני אז, וכן נהגו פו"מ אמסטרדם לפני זמן הפקידים'²⁷. וביתר בהירות משתקף השינוי הזה בדברי פרנסי קהילת אמסטרדם, שרשמו בפנקסו של שליח חברון ר' חיים ברוך מייסטרו כדלהלן:

גם אנחנו הסכמנו... (ו) לשלוח... על ידי אנשי בריטנו... יחידי קהלינו פקידי ומשגיחי ערי הקדש תוב"ב הסך שמונה מאות זהובים המגיע לעיר הקדושה הנ"ל מקופת ארץ ישראל דקהלתנו בעד שמונה שנים שעברו דהיינו משנת תקסז"א לפ"ק עד השנה הזאת ועד בכלל²⁸.

נראה שהיה זה ר' צבי להרן שיזם את ייסודו של הפקאו"מ, ויש להניח שקדמו לכך דיונים עם שד"רים שהגיעו מירושלים לאמסטרדם וחליפת איגרות עם חכמיה לפני שנת תק"ע. הוא שראה בנסיבות המשתנות והולכות את הצורך באירגון מחדש ובשיפור של ניהול כספי ארץ-ישראל, העברתם ליעדם בצורה יעילה וחלוקתם בין הכוללים. להרן עסק מנעוריו²⁹ בעזרה לשליחים שהגיעו להולנד, אך עוד אביר ר' אברהם משה היה להם לעזר³⁰. התפתחותו של האירגון למוסד מרכזי לכל מערב אירופה בשנים אחרי תק"ע היתה תוצאה של מרצו ומנהיגותו של ר' צבי להרן.

יש להניח שגם האקלים המדיני והחברתי בהולנד היה נוח יותר לפעילות למען ארץ-ישראל בתקופה זו. הדים מהקשיים באיסוף כספים בגרמניה אנו שומעים באיגרות הפקאו"מ לברלין³¹ ולהמבורג³², וגם שומעים אנו על התנכלויות לשד"רים מצד שלטונות גרמניה³³.

Jaarboeken voor de Israelic' ten of Joden binnen Holland, Aflevering 1 (1808), p. 19 ff. 26

לעיל, הערה 4, עמ' 182. 27

וינריב (לעיל, הערה 10), עמ' 394. 28

'בסבבי עם השדר"מ עוד בהיותי בחור יושב בעיר מולדתי', איגרות פקאו"מ (לעיל, הערה 4), עמ' 202. 29

ר' א"מ להרן ליווה את הרב חיד"א בנסיעתו לרוטרדם בסיון תקל"ח. חי"ד אזולאי, מעגל טוב השלם. 30

מהד' פריימן, ירושלים תרצ"ד, עמ' 159–160. 31

לעיל, הערה 4, עמ' 70. 32

שם, עמ' 108–109. 33

שם, עמ' 65. 33

נספחים

נספח א

Het college ontleent zijn bevoegdheid aan een opdracht der Israelieten zelven. Toen in de maand Kislew van het jaar 5570–1809, ja'aqob ben jequti'eil hakauein RAPOPORT en repha'el ja'aqob MATALON als vertegenwoordigers der Israelietische Gemeenten te Jeruzalem, Europa bereisden, om gelden voor hun nooddrufte broeders en landgenooten in te zamelen, vonden zij de ontvangst, die hun te Amsterdam ten deel viel, zoozeer in overeenstemming met het begrip hunner zending, dat zij, met volle autorisatie van hun geestelke en administratieve lastgevers, bij authentieke door hen geteekende akte, den Heeren Izak van Nathan Goedeinde (Breitbaart), Abraham van Aron Prins, en Hirschel van Mozes Lehren, die hen volijverig in hun taak ter zijde hadden gestaan, hun bevoegdheid overdroegen, zoowel wat het in ontvangst nemen van gelden in geheel westelijk Europa en Romagna, d.i. Italie, als het optreden in rechten betreft. In Kislew 5573 kwam Izak ben Rabbi met authentieke volmacht van de hoofdpersonen der Isr. Gemeenten te Jeruzalem deze aanstelling bekrachtigen, waarvan eveneens 'n dokument werd opgemaakt en **geteekend**, terwijl in Nisan 5579–1819 het Centraal gezag der Israelieten in het Ottomaansche Rijk te Constantinopel op aanvraag van de *peqidim* en *amarkalim* of *peqidim* en *mashghim*, zooals zij ook wel genoemd werden, bij schrijven van... gaarne die benoeming bevestigde, aan de jurisdictie over Jeruzalem die van Hebron verbond, en daarbij aan de Amsterdamsche heeren delegatie verleende, bij mogelijke geschillen in hoogste instantie te beslissen. De drie documenten zijn in technisch, zeer schoon, hier en daar bloemrijk Hebreeuwsch opgesteld. Het college houdt zich voltallig bij coöptatie. Deze wijze van voortbestaan is door de autonteiten van de verschillende Gemeenten in Jeruzalem, Safet, Hebron en Tiberias, bij verschillendex dokumenten, uitgaande van negen kaulalim of congregatie in die steden, erkend.

נספח ב

Vaststelling Statuten

Heden den zestienden September negentienhondert acht verscheen voor mij
Julius Compris, notaris ter standplaats Amsterdam, in tegenwoordigheid
der na te noemen getuigen,
de heeren

Marcus Salomon Rubens Junior, zonder beroep,
Baruch Elias Eitje, bankier,
Samuel Birnbaum, Koopman, en
Gerson Eisenmann, Handelsagent

allen wonende te Amsterdam, volgens hunne verklaring te zamen de eenige bestuurderen der
Inrichting tot Ondersteuning van behoeftige Israelieten in het Heilige Land, gevstigd te Amsterdam,
onder den naam van Pekidim en Amarcalim der Israelietische Gemeenten in het Heilige Land, die
verklaarden:

dat de inrichting, de werking en het bestuur der stichting nimmer zijn gereglementeerd en statuten
der stichting nimmer hebben bestaan;

dat het hun echter wenschelijk voorkomt, om een nauwkeurig en goed beheer overeenkomstig de
bedoeling der stichters en de usantien van de later opgevolge zijnde bestuurderen te allen tijde
zoo veel mogelijk te verzekeren, de statuten van bedoelde stichting vast te stellen.